

Csizer Kata: A rendszerváltás megítélése három visegrádi országban

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:
Csizer Kata (2000): „A rendszerváltás megítélése három visegrádi országban
in: *Társadalmi riport 2000*, Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich
György (szerk.). Budapest: TÁRKI, Pp. 549–572.

A rendszerváltás megítélése három visegrádi országban

Csizér Kata

1. Bevezetés¹

Ez a tanulmány azt mutatja be, hogy a rendszerváltás folyamata során bekövetkezett változásokat hogyan élik meg az emberek, és azok hogyan tükröződnek véleményeikben, 1999-ben, három kelet-európai országban: Csehországban, Lengyelországban és Magyarországon.

Az államszocializmus és a jóléti kapitalista rendszerek integrációs mechanizmusainak különbségei abból adódnak, hogy a kapitalista rendszerben az integrációt elsősorban a piac biztosítja, és csak másodsorban van jelen a redistribúció, amely kísérletet tesz a piac által okozott egyenlőtlenségek kiküszöbölésére. Az államszocializmus rendszereiben elsősorban a redistribúció integrálja a társadalmat, és a piac, ha egyáltalán létezik, kiegészítő szerepe arra irányul, hogy a redistribúcióból fakadó egyenlőtlenségeket próbálja kiegyenlíteni (Szelényi–Manchin, 1990). Azonban 1989 után a kelet-európai országok megvalósítják az állami szektor privatizációját és „ez az új orientáció minőségileg változtatta meg a piaci penetráció dinamikáját a posztkommunista országokban” (Szelényi–Kostello, 1996:16).

A rendszerváltás folyamatainak megítélését illetően két irány létezik a szociológiai irodalomban. Az egyik az „átmenet” fogalmával dolgozik, és úgy írja le a rendszerváltást, amely a szocialista társadalmaktól lineáris úton vezet a piaci kapitalizmus nyugat-európai, illetve észak-amerikai rendszeréhez. Az átmenet sikerét azon mérik, hogy az adott ország mennyire közelíti meg ezt a kapitalista rendszert. A másik vélemény szerint a rendszerváltás folyamatait „útfüggő átalakulás”-ként értelmezhetjük, amikor is a „már meglévő intézmények alkalmazkodnak a változó társadalmi-gazdasági környezethez” (Szelényi–Kostello, 1996:9).

A fenti elméleti felvetések alapján a következő három nagy témakörrel kapcsolatos megítéléseket és véleményeket vizsgálja ez az írás: Magyarország a nemzetközi integráció útján; a redistribúció és a piac megváltozott viszonya; a rendszerváltás megítélése és perspektívái összehasonlítva a másik két visegrádi országgal.

¹ A szerző köszönetét fejezi ki a tanulmány megírásában nyújtott segítségéért Róbert Péternek és Gábos Andrásnak.

A nemzetközi integráció kérdését a NATO- és EU-csatlakozással kapcsolatos véleményekkel mértük. A redisztribúció és piac megváltozott viszonyát vizsgálva áttekintjük a munkaerőpiac és az oktatás területeit, valamint az adórendszer és az igazságos elosztás témaköreit is. A rendszerváltás megítélését és perspektíváit vizsgáljuk a szocialista és a jelenlegi rendszer összehasonlításával, illetve a demokrácia megítélésével kapcsolatos nézetekkel, továbbá a saját és az ország gazdasági helyzetéről és jövőbeli kilátásairól alkotott véleményekkel.

A tanulmány a TÁRKI Omnibusz felméréseinek adatain alapul, és közlünk Csehországból, illetve Lengyelországból származó, az összehasonlítást, illetve viszonyítást lehetővé tevő adatokat is.²

2. Magyarország a nemzetközi integráció útján

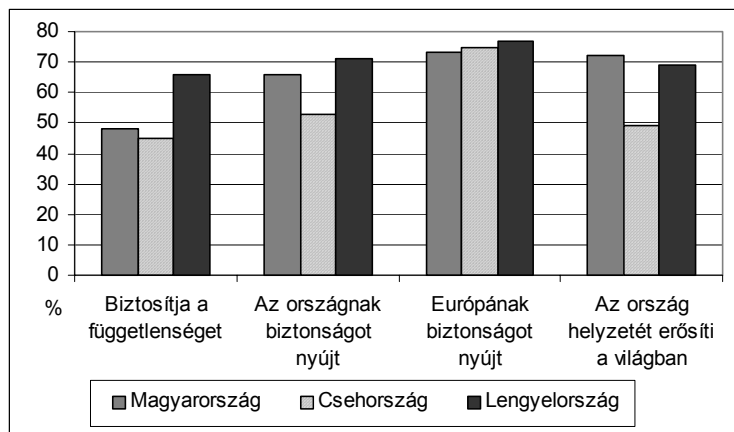
2.1. Csatlakozás a NATO-hoz

A nemzetközi integráció fontos lépése volt országunk NATO-csatlakozása. A NATO-val kapcsolatos véleményekről 1999 és 2000 februárjából állnak rendelkezésünkre adatok. Mivel a csatlakozás e két időpont közé esett a kérdések más nézőpontot közvetítenek, korábban a csatlakozással, utóbb a tagsággal való egyetértést vizsgáltuk. Magyarországra és a másik két vizsgált visegrádi országra is igaz, hogy az egy év alatt, amelynek legnagyobb részében már NATO-tag volt az ország, nem történt változás a kérdés megítélésében. A magyarok 66%-a értett egyet a csatlakozással és (egy évvel később) 65%-a a tagsággal. (Ugyanezek az adatok Lengyelországban: 63, illetve 68%; Csehországban: 56 és 53%.) Magyarországon a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők inkább a csatlakozás pártján voltak 1999-ben: 81% nyilatkozott így, de támogatásuk 7 százalékponttal, 74%-ra csökkent 2000-re.

A NATO-csatlakozás következményeinek feltérképezésekor a függetlenség és biztonság, illetve a nemzetközi befolyás köré csoportosított kérdéspárokban kellett a válaszadóknak választaniuk. Az 1. ábra a kérdéspárok „pozitív” tagjaival való egyetértők arányát mutatja a három országban.

² Az adatokról részletesebben lásd a tanulmány végén a Függelékot.

1. ábra A NATO-csatlakozás következményeinek megítélése – az állításokkal egyetértők, 2000 (%)

NATO-csatlakozás következménye (lehet) külföldi katonai egységek állomásozása az országban, illetve akár nukleáris fegyverek tárolása is. A három vizsgált ország közül Magyarország tűnik a legmegengedőbbnek a külföldi katonai jelenléttel szemben, de nálunk is a többség (57%) ellenzi ezt. Lengyelországban 61%, Csehországban 69% az ellenzők aránya. A katonai jelenléte Magyarországon legkevésbé a fiatalok (18–29 évesek) ellenzik (53%). A katonai jelenléte szélsőségesen ellenzők többen vannak Budapesten (28%), mint az ország kisebb településein (18%). A nukleáris fegyverek esetleges magyarországi tárolását a magyarok döntő többsége (94%) elutasítja.

2.2. Csatlakozás az Európai Unióhoz

A három vizsgált ország külpolitikájának egyik legfontosabb kérdése az Európai Unióhoz való csatlakozás. Az ezzel kapcsolatos kérdések azt vizsgálták, hogy a három ország lakossága hogyan ítéli meg az Unió csatlakozást: hogyan szavaznának egy népszavazáson. Kinek a számára lesz előnyösebb a csatlakozás – a csatlakozó ország számára vagy az EU számára. Továbbá, hogy a gazdasági intézményrendszert a csatlakozás előtt kell fejleszteni, vagy a csatlakozás mintegy automatikusan maga után fogja vonni a gazdaság fejlődését. Egy képzeletbeli skálán azt is meg kellett mondaniuk a kérdezetteknek, hogy milyen távol látják az adott országot a csatlakozástól.

Az elmúlt egy év adatai azt mutatják, hogy a három országban nem változott azoknak az aránya, akik egy népszavazáson a csatlakozás mellett sza-

vaznának. Magyarországon a legmagasabb a támogatók aránya 1999 májusában, 83%, egy évre rá 84%, Lengyelországban 68%, illetve 70% volt ez az arány. Csehországban volt a legalacsonyabb az igennel szavazók aránya 1999-ben 64%, 2000-ben pedig 66%.

Magyarországon, mindkét évben a megkérdezettek közel fele véli, hogy a csatlakozás mindkét fél számára előnyöket fog hozni, körülbelül harmaduk nyilatkozta, hogy Magyarország számára lesz előnyösebb a csatlakozás és kevesebb mint egynegyedük, hogy csak az Európai Unió számára jelent majd előnyt. Ennek a kérdésnek a megítélése erősen függ attól, hogy a megkérdezettek milyen társadalmi csoportba tartoznak. Minél magasabban iskolázott valaki, és minél nagyobb településen lakik, annál inkább úgy gondolja, hogy országunk számára fog inkább előnyöket nyújtani a csatlakozás. Az életkor esetében a fiatalabb és az idősebb korosztályhoz tartozók vélik ugyanezt. Ha a foglalkozási csoportok szerinti véleményeket nézzük, azt látjuk, hogy az értelmiségiek szerint az ország számára lesz inkább előnyös a csatlakozás, míg az önállók és vállalkozók magasabb aránya gondolja, hogy ez az EU számára lesz előnyösebb.

Érthető módon az előnyök megítélése és az EU-csatlakozásról való szavazás összefüggést mutat Magyarországon. Azok, akik szerint az országnak, illetve, akik szerint mindkét félnek előnyös lenne a csatlakozás, igennel szavaznának egy esetleges népszavazáson. Kicsit kevesebb mint a fele (46%) szavazna igennel azoknak, akik az Unióhoz való csatlakozásban inkább az EU előnyeit látják.

Az előnyök megítélése más képet mutat Lengyelországban és Csehországban. Ezekben az országokban mindkét évben a megkérdezettek fele mondta, hogy csak az EU-nak lesz előnyös az országuk csatlakozása, csak harmaduk gondolja, hogy mindkét fél számára lesznek előnyei a csatlakozásnak (1. táblázat), míg a megkérdezettek körülbelül negyede bizonytalan a kérdés megítélésében.

1. táblázat Kinek a számára előnyösebb a csatlakozás? – az érvényes válaszok megoszlása, 1999 és 2000 (%)

	Magyarország		Csehország		Lengyelország	
	1999	2000	1999	2000	1999	2000
Az Európai Unió számára	21	23	52	49	50	54
Az ország számára	31	30	16	16	10	10
Mindkét fél számára egyformán előnyös	48	47	32	35	39	36
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

1999 és 2000 között kis mértékben változott annak megítélése hazánkban, hogy a csatlakozást meg kell-e előznie a gazdaság modernizálásának vagy sem: 44%-ról 53%-ra nőtt egy év alatt azok aránya, akik úgy gondolják, igen (2. táblázat). Ezzel párhuzamosan 56%-ról 47%-ra csökkent annak a véleménynek a támogatottsága, hogy az ország EU tagsága fel fogja gyorsítani a gazdaság fejlődését. A csehek a magyarokhoz hasonlóan gondolkoznak, míg a lengyelek inkább osztják azt a véleményt, hogy a csatlakozás előtt kell az ország gazdaságát modernizálni.

2. táblázat Vélemények az EU-csatlakozásra való gazdasági felkészülésről – az érvényes válaszok aránya, 1999 és 2000 (%)

Mit gondol?	Magyarország		Csehország		Lengyelország	
	1999	2000	1999	2000	1999	2000
A csatlakozás előtt az országnak fejlesztenie kell gazdaságát, és modernizálnia kell.	44	53	55	53	69	67
Az országnak előbb be kell lépnie az Unióba, és a tagság majd felgyorsítja a gazdaság fejlődését, modernizálódását.	56	47	45	47	31	33
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

A két vizsgálat között eltelt egy évben változott annak megítélése, hogy az országok milyen távol vannak a belépés időpontjától. A változások az Európai Unió bizonytalan csatlakozási politikájával magyarázhatók, hiszen a tizenegy fokú skálán Magyarország és Lengyelország esetében is pesszimistábban ítélték meg az emberek az EU és országuk távolságát. Magyarországon a skála átlaga 5,0-ről 5,6-ra nőtt, de ezt a változást azonban meghaladja a lengyelországi, ahol 4,2-ről 5,8-ra nőtt egy év alatt a skálaátlag. A csehek

ezzel szemben 2000 májusára közelebb érzik magukat az Unióhoz: 6-ról 5,8-ra csökkent a távolságot mérő skála átlaga.

3. A redisztribúció és a piac megváltozott viszonya

3.1. Munka-attitűdökkel kapcsolatos vélemények

A munkával kapcsolatos attitűdök vizsgálatakor az elmúlt évtized változásai közül (a redisztribúció és piac megváltozott viszonyából kifolyólag) fontos kiemelni a foglalkoztatás drasztikus visszaesését, a privatizáció folyamatát, illetve a második gazdaság átalakulását (Medgyesi-Róbert, 1998b). A magyarországi gazdasági átmenet során a munkával kapcsolatos attitűdvizsgálatokból kiderült, hogy 1989-ben és 1997-ben is, a válaszadók több mint 90%-a fontosnak tartotta, hogy állása biztos legyen és magas kereseti lehetőséget nyújtson (Medgyesi-Róbert, 1998a; 1998b). Ezzel szemben a megkérdezettek kevesebb mint tizede számolt be arról, a rendszerváltás előtt és után, hogy magas keresettel rendelkezik. A gazdasági átalakulás a munka biztonságára erőteljesen hatott: míg 1989-ben a megkérdezettek 72%-a jellemezte állását biztosnak, addig 1997-re ez az arány 47%-ra csökkent (Medgyesi-Róbert, 1998a:26).

A korábbi kutatási tapasztalatokból kiindulva a három visegrádi ország összehasonlító vizsgálata a munkahely biztonságával (az adott állásra és az állást adó cégre külön vonatkoztatva), illetve az állami és magánszektorban az állások stabilitásával és a fizetések mértékével foglalkozott.

Legoptimistábban a csehek nyilatkoztak munkahelyükről: 81% szeretne jelenlegi munkahelyén maradni, és gondolja úgy, hogy ezt a munkát meg is tudja tartani. A magyarok 69%-a, a lengyelek 56%-a nyilatkozott így. A lengyelek közül minden harmadik megkérdezett (33%) fél, hogy elveszti a munkahelyét. A magyarok között ez az arány 17%, a cseheknél ennél is kevesebb, mindössze 9%.

A fenti kérdés megítélése Magyarországon függ a kortól és az iskolai végzettségtől: a magasabb iskolai végzettségűeknek és a fiataloknak könnyebb megtartaniuk állásukat, mint az alacsonyabb iskolai végzettségűeknek vagy az idősebbeknek. Szignifikáns kapcsolatot találtunk a munkahely biztonsága és az életkor, illetve az iskolai végzettség között: a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők között az átlagnál többen vannak (79%), akik elképzeléseik szerint meg tudják tartani az állásukat, és átlagnál kevesebben (10%), akik félnek, hogy elvesztik állásukat. A fiatalabb korosztályhoz tartozók (18–29 évesek) kevésbé félnek, hogy elvesztik állásukat, sőt egyötödük nyilatkozta, hogy szeretne munkahelyet váltani. A 40–49 év közöttiek látják legpesszimistábban a helyzetüket. Közülük minden negyedik megkérdezett

maradna jelenlegi munkahelyén, de fél, hogy elveszti állását. Csak 6%-uk mondta, hogy szeretne más munkahelyen dolgozni. Az 50–59 éveseknek szintén csak 6%-a szeretne munkahelyet váltani, de közülük valamivel kevesebben (18%) félnek, hogy elvesztik állásukat.

Magyarországon és Csehországban tartottak az emberek legkevésbé attól, hogy a munkahelyüket olyan problémák fenyegetnék, amely a munkahely/vállalkozás fennmaradását veszélyeztetné. A magyarok és csehek 42%-a mondta, hogy nincsenek ilyen gondok. A csehek 40, a magyarok 44%-a szerint vannak ugyan problémák a cégüknél, de ezek nem fenyegetik a cég jövőjét. A lengyelországi adatok ettől eltérő tendenciákat mutatnak. A lengyelek 34%-a számolt be olyan súlyos problémákról, amelyek a cégük jövőjét bizonytalanná teszik. Ugyanennyiük szerint vannak ugyan problémák, de ezek nem fenyegetik a munkahelyük fennmaradását, és kevesebb mint egynegyedük mondta, hogy nincsenek gondok a cégükön belül.

A munka-attitűdökkel kapcsolatos kutatások kimutatták, hogy „a magán-szférában lévő alkalmazáshoz inkább kapcsolódik a magas kereset, de kevésbé az állás biztonsága (Medgyesi–Róbert, 1998a:24). Ahogy a 3. táblázat is mutatja, ezt igazolják a magyar és lengyel adatok: a magántulajdonú cégek-nél dolgozók gyakrabban vannak jól megfizetve, mint az állami szektorban alkalmazottak, viszont az állami szektorban kínált állásokat sokkal biztonságosabbnak ítélik. Ez utóbbi állítást a csehek véleményei is megerősítik, azonban Csehországban nincs lényeges különbség az állami és magánszektor munkahelyein kínált fizetések megítélésében.

3. táblázat *A munkahely biztonsága és a magas keresetek megítélése az állami és magánszektorban dolgozók körében – skálaátlagok, 1999*

A munkahely típusa		Magyarország (N=690)	Csehország (N=561)	Lengyelország (N=556)
Munkahely biztonsága	állami szektor	3,34	3,53	3,10
	magánszektor	2,56	2,48	2,18
Magas kereset	állami szektor	2,53	2,95	2,51
	magánszektor	2,95	3,00	2,84

* A válaszokat ötfokú skálán mérték, ahol 1=szinte sohasem, 5=majdnem mindig.

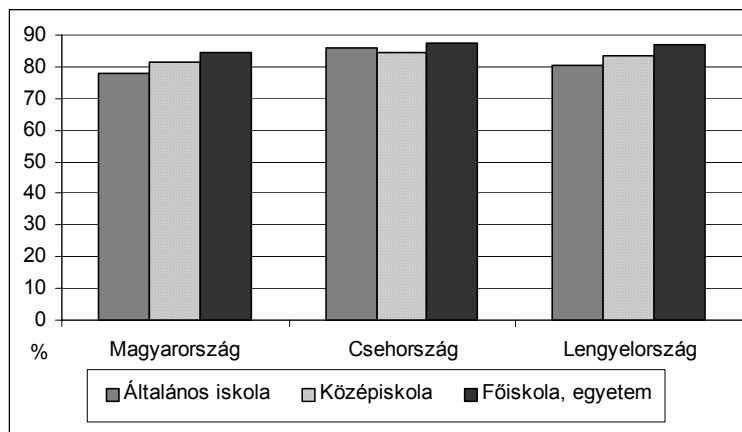
3.2. Vélemények az oktatás színvonaláról és az oktatási rendszer mobilitási funkciójának működéséről

A Jelentés a magyar közoktatásról 1997 (Halász–Lannert, 1998) című kötet részletes képet ad az oktatásügy kilencvenes évekbeli változásairól: a válság,

az alkalmazkodás és a reformfolyamatok leírásakor a külső feltételek „drámai átalakulásáról” beszélnek a kötet szerzői. A szerzők szerint a pénzügyi válságot a kilencvenes évek közepéig a helyi közösségek „kompenzálni tudták a központi ágazati támogatások csökkentését, egyfajta biztonsági védőhálót nyújtva az intézmények felé, ezt követően azonban már nem voltak képesek erre” (im.: 17). A pénzügyi válságot erősítette az a tény is, hogy a demográfiai csökkenés hatásához az intézmények egyenlőre nem tudtak még alkalmazkodni. A drámai átalakuláson a pénzügyi megszorítások által kiváltott válsághoz való alkalmazkodás felveti a kérdést, hogy mindezek a folyamatok hogyan hatnak az oktatás színvonalára, azaz az intézmények hogyan tudják funkciójukat betölteni a kialakult helyzetben.

Az átalakulás folyamata nem járt együtt az oktatás színvonalának esésével, legalább is ez derül ki a megkérdezettek véleményeiből. Az általános és középiskolák, illetve főiskolák és egyetemek színvonalát a három országban a döntő többség (70% felett) jónak mondta (2. ábra). Ez az ábra azonban eltakarja azt a különbséget, hogy Csehországban és Magyarországon többen voltak (16% és 18%), akik az egyetemek színvonalát nagyon jónak mondták, mint Lengyelországban (8%).

2. ábra Az oktatás színvonalának megítélése – a jó vagy nagyon jó választ adók aránya, 1999 (%)

A szociológusokat érdeklő, az oktatással kapcsolatos másik kérdés az, hogy az oktatás mennyire tudja betölteni mobilitási funkcióját, azaz mennyire képes a társadalmi egyenlőtlenségeket csökkenteni. Erről a következőket olvashatjuk a *Jelentés a magyar közoktatásról 1997* című kötetben: „Miközben a családok a korábbinál jobban felismerik az oktatás jelentőségét, és ez

csökkentheti a társadalmi rétegek közötti különbségeket, magának az oktatási rendszernek az alakulása és a családok anyagi helyzete közötti különbségek növekedése az esélyegyenlőség erősödésének kedvez.” (im., 1998: 300). Ezt a megállapítást a közvélemény-kutatási adatok is megerősítik.

A középiskolák és egyetemek mobilitási funkcióját legpesszimistábban a magyarok ítélik meg, és a jövőben nem várják a helyzet javulását. A magyarok 65%-a szerint a gazdagabb családok gyerekeinek a továbbtanulási esélyei jobbak a középiskolákban és az egyetemeken is. Kétharmaduk szerint a középiskolákban a jövőben is ez lesz a helyzet, de a jövőbeli kilátások esetében 12%-ról 17%-ra nőtt azok aránya, akik azt mondták, hogy *csak* a gazdagabb családok gyerekeinek lesz lehetőségük a továbbtanulásra. Az egyetemi továbbtanulásnál a helyzet nagyobb mértékű romlását regisztrálják a válaszok: 24%-ról 33%-ra nőtt azok aránya, akik azt mondták, hogy *csak* a gazdagabb családok gyerekeinek lesz lehetősége a továbbtanulásra, ezzel párhuzamosan 65%-ról 58%-ra csökkent azok aránya, akik úgy vélik, hogy a jövőben a gazdagabb családok gyerekeinek valamivel jobbak lesznek az esélyei az egyetemi felvételen.

A csehek és a lengyelek is azt gondolják, hogy az iskolák mobilitási funkciójukat kevésbé fogják tudni betölteni a jövőben, de a jelenlegi helyzetet jobbnak látják, mint a magyarok. A csehek 71%-a mondta, hogy a középiskolákban a gazdag és a szegény gyerekek esélyi egyformák, amikor a jövőről kellett nyilatkozniuk, akkor ez az arány 47%-ra csökkent, azaz a csökkenő tendencia még drasztikusabb, mint Magyarországon. A lengyelek véleménye megosztott: 46% szerint egyformák, 45% szerint a gazdagabbnak valamivel jobbak a továbbtanulási esélyei a középiskolákban, és 54% nyilatkozott úgy, hogy az elkövetkező években a gazdagabb gyerekeknek jobbak lesznek az esélyei.

A jelenlegi egyetemi továbbtanulási esélyeket hasonlónak látják a két ország lakói: a lengyelek 56%-a, a csehek 53%-a szerint a gazdagabb családok gyerekeinek lehetőségei jobbak az egyetemeken. Ami a jövőbeli esélyeket illeti, a csehek esetében 13%-ról 40%-ra nőtt azok aránya, akik szerint *csak* a gazdagabb családok gyerekeinek lesz lehetősége a továbbtanulásra. A lengyel válaszadók 22%-a mondta ezt a jelen helyzetről, de 38% vélte ezt a jövőről (4. táblázat).

4. táblázat *Milyenek, illetve milyenek lesznek a következő években a gazdag, illetve szegény családokból származó gyerekek lehetőségei a középiskolákban és főiskolán, illetve egyetemen való továbbtanulásra? – az állítással egyetértők aránya (%)*

	Magyarország				Lengyelország				Csehország			
	Középiskola		Főiskola, egyetem		Középiskola		Főiskola, egyetem		Középiskola		Főiskola, egyetem	
	Jelen	jövő	jelen	jövő	jelen	jövő	jelen	jövő	jelen	jövő	jelen	jövő
Egyforma lehetőségek	22,6	17,3	9,4	8,9	46,0	26,5	22,0	11,4	71,2	47,4	34,3	19,5
Gazdagabb családok gyerekeinek lehetőségei jobbak	65,5	65,5	66,0	57,8	44,9	54,2	56,2	50,3	26,1	40,4	53,2	41,0
Csak gazdagabb családok gyerekeinek van esélye továbbtanulásra	11,9	17,2	24,6	33,3	9,1	19,3	21,8	38,3	2,7	12,2	12,5	39,5
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Magyarországon a továbbtanulás megítélése egyik szinten és időpontban sem mutatott szignifikáns összefüggést a jövedelmi helyzettel. A középiskolákban való továbbtanulás, ami több családot érint, mint az egyetemi képzés, szignifikáns volt a kapcsolat a lakóhellyel és az iskolai végzettséggel. Budapesten pesszimistábbnak tűnnek az emberek, mint más településen élők: 15%-uk gondolja, hogy az esélyek egyformák, és 16%-uk véli, hogy csak a gazdag családból jövő gyerekeknek van esélye a továbbtanulásra. Ami az iskolai végzettséget illeti az alacsonyabb iskolai végzettségűek rosszabbnak látják a helyzetet, mint a magasabb iskolai végzettségűek. A előbbieket inkább gondolják, hogy csak a gazdagabbak tudják gyerekeiket középiskolába íratni, mint a magasabb iskolai végzettségűek (14%, illetve 6%).

3.3. Adózással kapcsolatos vélemények

A szocialista rendszer paternalista jellegéből adódóan az emberekben „hamis adótudat” alakult ki, ami azt jelentette, hogy „a lakosság adóterhelése rejtve maradt”. Az emberek azt hitték, hogy „ingyen” jutnak hozzá különböző szolgáltatásokhoz a paternalista államtól. Legkorábban a „reformszocialista periódusban, a személyi jövedelemadó és az áfa bevezetésével megindult adóreform legalább részlegesen tudatosította az állampolgároknak azt aényt, hogy adófizetők” (Csontos–Kornai–Tóth, 1996:6). Többek között ez, illetve a jelenlegi nagyon bonyolult adórendszer vezetett ahhoz a tényhez, amit az adótudatossággal foglalkozó, illetve az adófizetés és a jóléti rendszer szolgáltatásai közötti kapcsolatot vizsgáló kutatás is kimutatott, hogy az emberek adótudatossága nagyon alacsony Magyarországon (Csontos–Kornai–Tóth, 1996). A vizsgálathoz kapcsolódva a szolidaritás elvének érvényesülésének vizsgálatok a kutatók megállapították, hogy „a megkérdezettek több mint fele úgy válaszolt: maradjon az eddigi szinten vagy növekedjék a szolidaritási célra fizetett adó. Határozottan kisebbségben maradnak azok a csoportok, amelyek szolidaritási adókat csökkentenék vagy teljesen megszüntetnék” (i.m.:24).

A jelen tanulmány által elemzett adatokat nem lehet közvetlenül összehasonlítani a fent jelzett tendenciákkal, hiszen a kutatás más módszertani előfeltevésekkel élt. „Az állammal szembeni lakossági elvárásokra vonatkozó közvélemény-kutatási eredmények olyan kérdezési módszeren alapulnak, amelyet gyakorta ér kritika azért, mert a kérdezettek számára ez a kérdésfeltevés nem teszi világossá, hogy az állami felelősségvállalásnak »ára« van, ami leginkább az adók formájában jelenik meg.” (Róbert–Nagy 1998:28) A fent említett kutatás pontosan ezt a csapdát próbálta elkerülni. Mindkét vizsgálatban körülbelül 10% volt azon a véleményen, hogy növekedjenek az adók, hogy többet lehessen költeni szociális kiadásokra. Az 1999-es adatok azt mutatják, hogy az emberek több mint harmada (38%) nyilatkozta, hogy

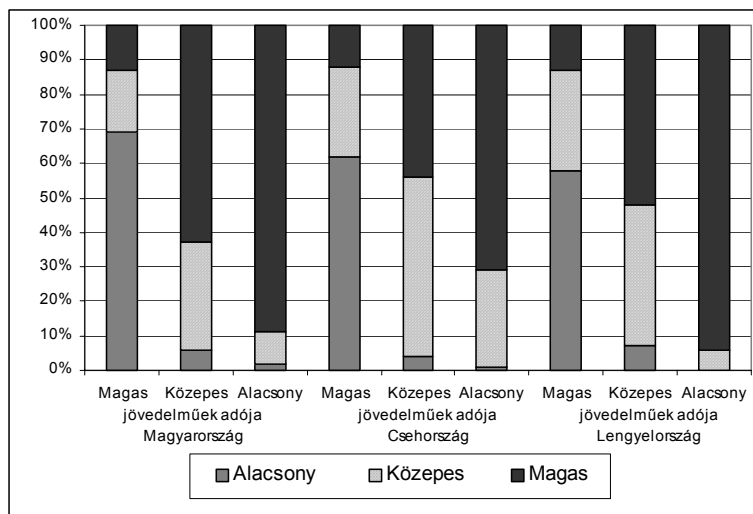
az adókat ne változtassa a kormány, és fele (52%), hogy csökkenjenek az adók, még akkor is, ha így kevesebb jut szociális támogatásra. Az ISSP 1996-os vizsgálatában szintén szerepel egy hasonló kérdés, a különbség csak annyi volt, hogy csak két kategória közül választhattak a megkérdezettek, nem mondhatták, hogy változatlanul kellene hagyni az jelenlegi bevételi és kiadási oldalt. A „válaszolóok 70%-a az adócsökkentésre szavazott, még ha így a kormány kevesebbet költene is szociális kiadásokra, s csak 30% vélte úgy, hogy növelni kell a szociális kiadásokat, még az adók emelésének árán is” (im.: 29).

Érdekes módon a kérdés megítélése és a jövedelem nagysága között 1999-ben nem találtunk szignifikáns összefüggést, azonban a gazdaságilag legaktívabb korosztályban (30–59 évesek) az átlagnál többen vannak (56%), akik az adókat csökkentenék, ami pedig a foglalkozást illeti, az önállóak vannak hasonló véleményen, 63%-uk gondolkozik így.

A magyarországi adatoktól kis mértékben térnek el a lengyel és cseh adatok. Míg Lengyelországban a többség (61%) csökkentené az adókat, a szociális kiadások rovására, addig Csehországban a többségi vélemény (59%) az, hogy változatlanul kell hagyni a kiadási és bevételi szintet.

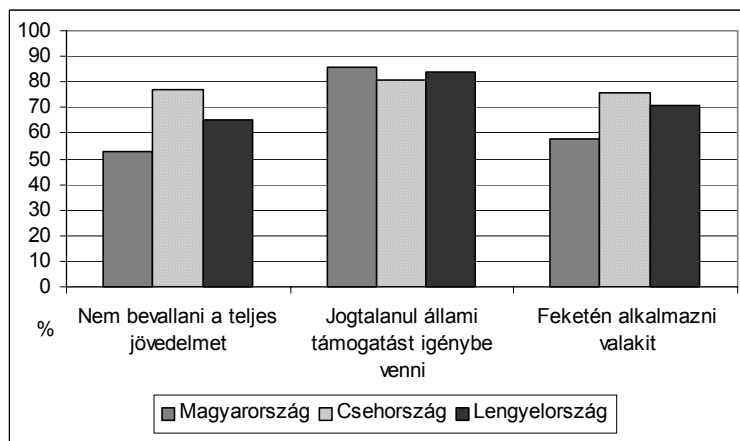
A különböző nagyságú jövedelmekhez tartozó adókat hasonlóan ítélik meg a három országban. A magas jövedelműek adóját alacsonynak, a közepes és alacsony jövedelműek adóját magasnak tartják a megkérdezettek (3. ábra).

3. ábra A különböző jövedelmi kategóriákba tartozók adójának megítélése, 1999 (%)

Mindhárom országban a megkérdezett többsége elítéli az olyan cselekedeteket, mint: az adófizető nem vallja be a teljes jövedelmét azért, hogy kevesebb jövedelemadót kelljen fizetnie; valaki hamis adatokat ad meg magáról azért, hogy megkapjon egy olyan állami támogatást, amely nem illeti meg; valaki feketén alkalmaz valakit azért, hogy egyiküknek se kelljen adót vagy járulékot fizetnie. Ezen belül azonban a magyarok a legelnézőbbek, hiszen 42% megbocsáthatónak tartja, ha valaki kevesebb jövedelmet vall be, illetve 40%-uk megbocsáthatónak véli a fekete munkaerő alkalmazását, hiszen az adók túl magasak, a bérek meg túl alacsonyak (4. ábra).

4. ábra A különböző cselekedeteket elítélők aránya, 1999 (%)

3.4. A javak igazságos elosztásával kapcsolatos vélemények

A tanulmány eddigi fejezeteiben a piac és a redisztribúció általi elosztást vizsgáltuk, most az emberek közötti elosztás igazságosságáról alkotott véleményeket vesszük számba. 1989 óta magyarországi kutatók is részt vesznek a társadalmi igazságosság nemzetközi kutatásában.

Ezeknek a kutatásoknak jó összefoglalóját adja Örkény Antal *Hétköznapi igazsága* (1997) című munkája. A munka empirikus adatai az *International Social Justice Project* keretében 1991-ben és 1996-ban gyűjtött adatokra épülnek.

A kutatás célja többek között az volt, hogy kiderítse, mi az emberek véleménye a „különféle társadalmi elosztási módokról” és az ezeket meghatározó értékekről és elvekről. A tanulmány írója megállapítja, hogy az „osztó

igazságosságot meghatározó alapvető értékek és elvek vitatottak” (im.:263) Magyarországon, és, hogy „az igazságossággal szemben mutatott szkepticizmus, valamint az igazságtalansággal szembeni érzéketlenség hátterében nem meglepő, hogy a megkérdezettek a társadalmi egyenlőtlenségek igazságosságát legitimáló lehetséges elvek iránt is ellentmondásosan érznek” (i.m.:243).

Az 1999-es kutatás eredményei szerint Magyarországon szinte minden megkérdezett (92%) úgy vélte, hogy aki keményen dolgozik, az megérdemli a magasabb keresetet. Viszont az emberek negyede elfogadta az egyenlő elosztást mérő két kérdést is: a legigazságosabb az, ha mindenki egyenlő részt kap (26%), illetve mindenkinek meg kell kapnia azt, amire szüksége van (27%) (5. táblázat).

5. táblázat *A javak igazságos elosztásával kapcsolatos vélemények – az inkább és határozottan egyetértők összesített aránya, 1999 (%)*

Állítások	Magyar-ország	Csehország	Lengyel-ország
Akik keményen dolgoznak, azok megérdemlik, hogy sokkal többet is keressenek.	91,9	81,6	85,4
Az anyagi javak és jövedelmek elosztásának legigazságosabb módja az lenne, ha mindenkinek egyforma rész jutna.	25,7	15,5	25,5
A legfontosabb az, hogy mindenki megkapja, amire szüksége van, még akkor is, ha ehhez el kell venni pénzt azoktól, akik többet kerestek, mint amire szükségük van.	27,4	34,4	41,8
Az embereknek joguk van megtartani mindent, amit kerestek, akkor is ha így egyesek sokkal gazdagabbak lesznek, mint mások.	53,2	61,4	64,6
Az csak szerencse, ha egyes emberek okosabbak vagy képzetebbek, mint mások, ezért nem jár nekik magasabb kereset.	11,6	10,6	28,4
Igazságos, ha az emberek különböző mennyiségű pénzre és gazdagságra tesznek szert, de csak akkor, ha egyenlő eséllyel indulnak.	68,1	77,1	67,0

A további az anyagi javak egyenlőtlen elosztását mérő kérdésekkel kapcsolatosan a többség támogatja azt is, hogy az embereknek joguk van megtartani mindent, amit kerestek, akkor is, ha így egyesek sokkal gazdagabbak lesznek, mint mások, de ennél a kérdésnél már valamivel kevesebb az egyetértők aránya: Magyarországon 53%, Lengyelországban 65%, Csehországban 62% értett egyet ezzel az állítással.

A javak egyenlő elosztását mérő kérdések közül Magyarországon és Csehországban leginkább azt az állítást utasították el az emberek, hogy az csak szerencse, ha egyes emberek okosabbak vagy képzetebbek, mint mások, ezért nem jár nekik magasabb kereset: a magyarok csupán 12%-a, a csehek

11%-a ért egyet ezzel a kijelentéssel. Lengyelországban a legmagasabb az egyetértők aránya: 29%.

Ha megnézzük, hogyan alakul ezeknek a kérdéseknek a megoszlása Magyarországon a különböző társadalmi csoportokban, megállapíthatjuk, hogy a javak egyenlő elosztását mérő kérdéseknél szignifikáns különbség van a különböző iskolai végzettségűek között. A magasabb iskolai végzettségűek rendre kisebb arányban értenek egyet ezekkel az állításokkal. Az egyenlő elosztás elvét az alapfokú végzettségűek 34%-a, a felsőfokú végzettségűek 5%-a támogatja. A „Mindenki kapja meg, amire szüksége van” elvnel ezek az arányok 31% (alapfokú végzettségűek), illetve 20% (felsőfokú végzettségűek). „Az csak szerencse, ha egyes emberek okosabbak vagy képzetebbek, mint mások, ezért nem jár nekik magasabb kereset” kijelentéssel az alapfokú iskolázottságúak 16%-a ért egyet, a felsőfokú végzettséggel rendelkezőknek viszont csak 3%-a.

4. A rendszerváltás megítélése és perspektívái

A rendszerváltás megítélését és perspektíváinak vizsgálatában Róbert Péter (1996) közölt tanulmányának címe is sokat elárul: *Fogcsikorgatva: a megkeveredett rendszerváltás*. A témával kapcsolatos közvélemény-kutatások eredményeit áttekintve beszámol a rosszkedvű és pesszimista közvéleményről, amely nosztalgikusan gondol vissza az államszocializmus utolsó évtizedére, a rendszerváltozáshoz kapcsolódó illúziókra és a gyors kiábrándulásra.

A rendszerváltozáshoz kapcsolódó kiábrándulásnak az egyik lehetséges értelmezési keretét a szabadság és/vagy biztonság kettősége adja (Ferge, 1994; Róbert, 1996). A kutatók megállapítják, hogy a „létbiztonságok megrendülését sokaknál nem tudja ellensúlyozni a szabadságnyerés pozitív élménye” (Ferge, 1994: 15), illetve, hogy „a szabadságnyerés relatíve kisebb mértékben jelentkezett, hiszen a szabadság (demokrácia, többpártrendszer, parlamenti választások) hiánya is relatíve kisebb mértékben okozott gondot az emberek többségének, szemben az olyan tényezőkkel, mint az anyagi biztonság, munka, lakás, egészség, közbiztonság” (Róbert, 1996: 61).

A tanulmány itt következő fejezetei áttekintik az ebben a témakörben, 1999-ben és 2000-ben, a három visegrádi országban gyűjtött adatok eredményeit.

4.1. A mai és a tíz évvel ezelőtti rendszer megítélése

Mindhárom ország polgárainak többsége úgy gondolja, hogy tíz évvel ezelőtt érdemes volt a társadalmi rendszert megváltoztatni, de ez a többség a magyarok esetében alig több mint a megkérdezettek felét (54%) jelenti, míg a csehekénél a megkérdezettek közel kétharmada (64%), a lengyeléknél pedig háromnegyede (75%) gondolja így. Ennek megfelelően a magyarok között vannak a legtöbben, akik negatívan nyilatkoztak a rendszerváltásról. Minden ötödik magyar (20%) határozottan állította, hogy nem volt érdemes a társadalmi rendszert megváltoztatni, ezzel szemben a csehek 15%-a, a lengyelek 10%-a gondolta így.

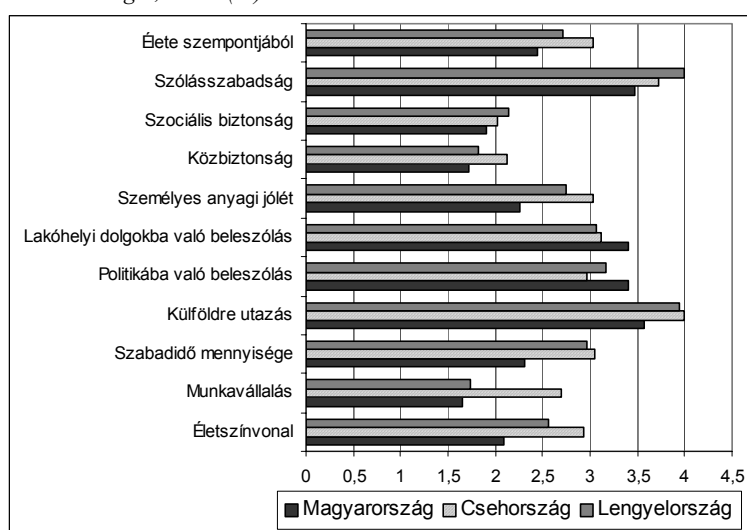
Magyarországon szokás beszélni a rendszerváltás nyerteseiről (fiatal, magas iskolai végzettséggel rendelkezők) és veszteseiről (idősebb, alacsony iskolai végzettségűek, inaktívak). A fenti kérdés megítélésekor a rendszerváltás nyerteseinek nevezett csoportok az átlagnál szignifikánsan többen mondták, hogy a rendszert érdemes volt megváltoztatni: a férfiak 59%-a, az önállóak 77%-a, a Budapesten élők 66%-a, a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők 81%-a és a fiatalabb korosztályhoz (18–29 évesek) tartozóknak pedig 66%-a volt ezen az állásponton.

A rendszerváltás megítélésével kapcsolatos eredményekkel összhangban vannak arra a két kérdésre adott válaszok, hogy a változások vagy a szocialista rendszer okozott-e több kárt, illetve hozott több hasznot az embereknek. A magyarok fele szerint az 1989 óta végbement változások több kárt okoztak, mint amennyi hasznot hoztak, ugyanezt a szocialista rendszerről csak minden ötödik megkérdezett (20%) véli így. Továbbá a magyarok 44%-a mondta, hogy a szocialista rendszer több hasznot hozott, mint a változások megítélésében a lengyelek hasonlítanak leginkább a magyarokhoz, abból a szempontból, hogy a legtöbben (41%) úgy gondolják, hogy a változások inkább kárt okoztak, de a magyaroknál többen (26%) nyilatkozták azt, hogy több hasznot hoztak a társadalmi változások. A szocialista rendszer megítélésének szempontjából nagyjából három egyforma nagyságú csoportba lehet osztani a lengyeleket: 29%-a szerint az előző szocialista rendszer több hasznot hozott, mint amennyi kárt okozott, 35% mondta, hogy ugyanannyi hasznot hozott, mint amennyi kárt okozott, és 36% szerint több volt a kár, mint a haszon az előző társadalmi rendszerben.

A csehek nagyon hasonlóan ítélik meg az elmúlt szocialista rendszert és az azóta bekövetkezett változásokat. Egynegyedük szerint mind a szocialista rendszer, mind a változás inkább hasznot hozott, mint kárt okozott. A megkérdezettek majd fele úgy véli, hogy a kár és a haszon ugyanannyi volt a két különböző társadalmi rendszerben, míg harmaduk szerint inkább kárt okozott a két társadalmi berendezkedés.

Az adatfelvétel során a megkérdezetteknek 11 szempont szerint kellett a mai életüket összehasonlítani az 1989 előtti helyzettel: meg kellett mondaniuk, hogy ma jobb vagy rosszabb a helyzet. Az 5. ábra az egyes kérdésekre adott válaszok átlagát tartalmazza. Látható, hogy a szabadságok szempontjából valóban pozitívabban értékelik az emberek a változásokat, azonban az összes többi szempont szerint – beleértve életük általában vett alakulását – a dolgok rosszabbra fordulását regisztrálják az adatok.

5. ábra A mai és a 10 évvel ezelőtti rendszer összehasonlítása – a kérdésekre adott válaszok átlagai, 1999 (%)

Megjegyzés: Ötfokú skálán adott válaszok átlaga: 1 = ma határozottan rosszabb, 5 = ma határozottan jobb

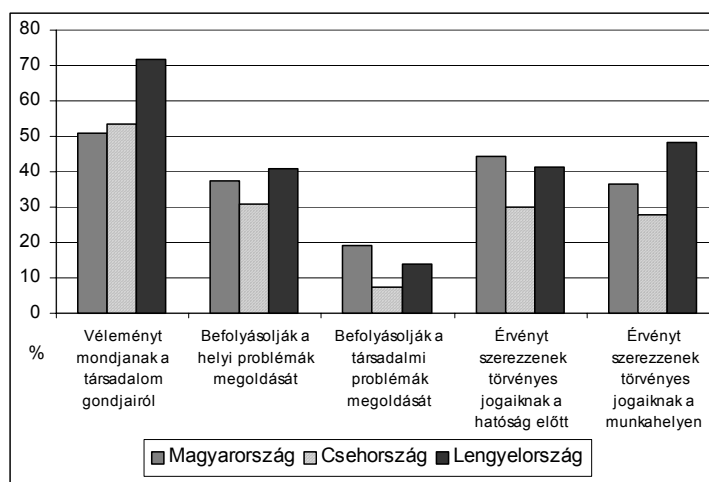
4.2. Vélemények a demokrácia működéséről

A rendszerváltás és következményeinek pesszimista megítélésének elemzése után vessünk egy pillantást arra, hogyan alakult az emberek véleménye a demokrácia működéséről. Az elemzések értelmezésekor nem szabad elfeledkeznünk Gázsó (1995) megjegyzéséről, hogy „a demokratikus intézményrendszer működését az állampolgárok többsége akkor itéli kielégítőnek, ha a demokratikus hatalmi működés létbiztonságot, növekvő jólétet eredményez” (i.m.: 81–82).

A demokrácia működésével elégedettek kisebbségben vannak mindhárom országban. A magyarok 32%-a, a csehek 38%-a, a lengyelek 30%-a fejezte ki elégedettségét. Magyarországon csak részben igazolódik az a feltevés, hogy a demokráciával azok elégedettebbek, akik a rendszerváltást is pozitívabban élték meg. Majd minden harmadik budapesti (31%) nagyon elégedetlen a demokráciával, míg a községben élők 19%-a fejezett ki hasonló véleményt. A középkorúak (40–59 évesek) szintén elégedetlenebbek a demokrácia működésével, mint a fiatalabb és idősebb korosztályhoz tartozók, bár a különbség nem igazán jelentős: a középkorúak közül minden negyedik, a fiatalok és az idősek között minden ötödik ember elégedetlen. Az iskolai végzettség esetében a felsőfokú végzettséggel rendelkezők elégedettebbek a demokrácia működésével (36%), mint az alacsonyabb végzettséggel rendelkezők (29,5%).

A demokrácia általános megítélése mellett a megkérdezetteknek véleményt kellett mondaniuk a demokrácia egyes elemeiről is. Az 6. ábrából kitűnik, hogy a legkevésbé problematikusnak a szólásszabadságot látják az emberek, azonban az elégedettek kisebbségben maradtak, amikor a cselekvésről, a problémák megoldásának befolyásolásáról van szó. Ennél kicsit jobbnak látják a törvényes jogok érvényesítését, de ezeknek a kérdéseknek az esetében a megkérdezettek kevesebb mint a fele mutatkozott elégedettnek.

6. ábra A demokrácia működésének megítélése – a határozottan jó és inkább jó kategóriákat választók aránya, 2000 (%)

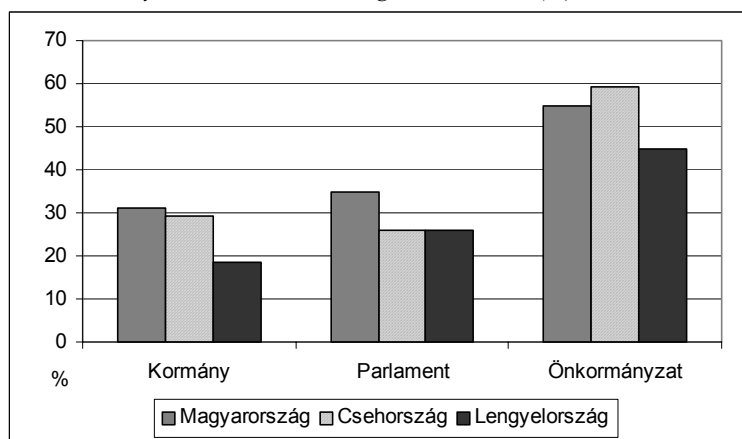

A demokrácia megítélésének további szempontja lehet a politikai intézmények működésével kapcsolatos elégedettség/elégedetlenség. A kormány, a

parlament és a helyi önkormányzatok kinek az érdekeit képviselik: a többséget vagy a kisebbséget. A 7. ábrából leolvasható, hogy csupán az önkormányzatok esetében, Magyarországon és Csehországban a megkérdezettek több mint fele úgy véli, hogy az intézményrendszer az emberek többségének az érdekeit tartja szem előtt.

Mindezekből megállapíthatjuk, hogy a rendszerváltáshoz kapcsolódó kiábrándultság nem fordul pozitív irányba a demokrácia működésének megítélésékor.

7. ábra Kinek az érdekeit tartja szem előtt a kormány, a parlament és az önkormányzat – azok aránya, akik szerint a többség érdekeit, 2000 (%)

4.3 Vélemények az állampolgárok saját anyagi és az ország gazdasági helyzetéről, jövőbeli kilátásokról

Nézzük meg, hogy a demokrácia működésével és a rendszerváltással kapcsolatos elégedetlenséget kiegészíti-e az anyagi helyzettel kapcsolatos pesszimizmus, azaz igaz-e a következő idézet első fele is: „az állampolgárok által olyannyira óhajtott jóléti társadalom nincs elérhető közelségben, miközben a politikai demokrácia sem működik az állampolgári várakozásokat kielégítő módon” (Gazsó, 1995: 81). Az adatok lehetővé teszik a jelenlegi helyzet megítélése mellett a jövőbeli kilátások, várakozások elemzését is.

Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a jelent az emberek pesszimizmusában itélik meg, mint a jövőbeli kilátásaikat, legyen szó a saját anyagi vagy az

ország gazdasági helyzetéről (6. táblázat). Ez alól csupán a csehek kivételek, mert ők saját jelenlegi helyzetüket jobbnak ítélik, mint a kilátásaikat.

A saját anyagi helyzetet tekintve a csehek a leginkább elégedettek, a magyarok pedig a legkevésbé. A megkérdezettek körülbelül fele mindhárom országban a középső kategóriát választotta, azaz azt mondták az anyagi helyzetük se nem jó, se nem rossz. Míg a megkérdezettek másik fele Csehországban majdhogynem egyformán oszlik meg a jó és a rossz anyagi helyzetet mérő kategóriák között, addig Lengyelországban és Magyarországon pesszimistábbak az emberek: többen vannak, akik az anyagi helyzetüket inkább rossznak ítélik.

6. táblázat *Vélemények az állampolgárok saját anyagi és az ország gazdasági helyzetéről, jövőbeli kilátásáról – skálaátlagok 1999 és 2000*

	Magyarország			Lengyelország			Csehország		
	1999. márc.	1999. júl.	2000. jan.	1999. márc.	1999. júl.	2000. jan.	1999. márc.	1999. júl.	2000. jan.
Saját anyagi helyzet	2,65	2,60	2,61	2,81	2,77	2,81	2,95	2,93	3,02
Saját kilátások	2,85	2,75	2,73	2,87	–	2,87	2,86	2,83	2,92
Az ország gazdasági helyzete	2,57	2,45	2,52	2,53	2,41	2,51	2,26	2,18	2,27
Az ország kilátása	2,97	2,78	2,88	2,91	2,79	2,91	2,59	2,65	2,88

Megjegyzés: Ötfokú skálán mért válaszok átlagai: 1= nagyon rossz; 5= nagyon jó.

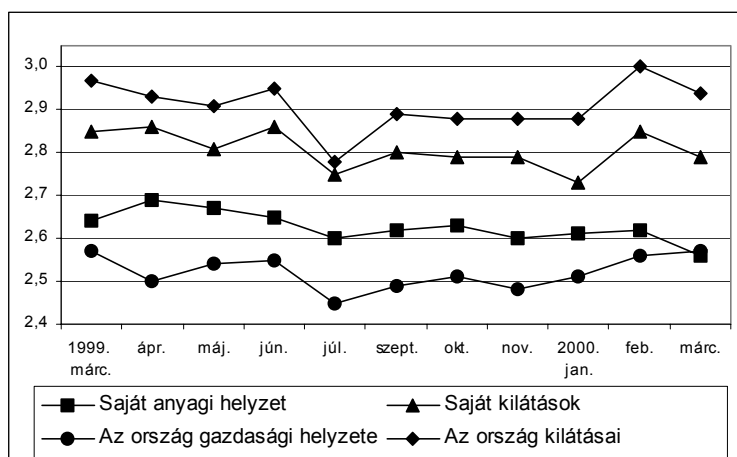
A jövőbeli kilátásokat illetően Magyarországon pozitív változásokra számítanak az emberek: nőtt azoknak az aránya (1999-ben márciusban 10%-ról 19%-ra, júliusban 9%-ról 18%-ra), akik úgy vélik, anyagi helyzetük jobb lesz egy év múlva. Lengyelországban a jövőbeli kilátásokat hasonlóan ítélik meg, mint a jelenlegi anyagi helyzetet. Csehországban azonban a helyzet romlását várják az emberek: márciusban 26% szerint volt rossz az anyagi helyzete, és 34%-uk a jövőben sem várt e téren javulást. Júliusban 27% és 34% volt e kérdésekben a pesszimisták aránya.

Lengyelországban a megkérdezettek háromnegyede, Csehországban és Magyarországon a megkérdezettek több mint 80%-a a „nem is rossz, nem is jó” és a „rossz” kategóriát választotta az ország helyzetének megítélésékor. Csehországban inkább rossznak ítélték a gazdasági helyzetet, Lengyelországban és Magyarországon viszont többen választották a középső („nem is rossz, nem is jó”) kategóriát.

Ami a jövőbeli kilátásokat illeti, regisztrálhatunk némi optimizmust: Csehországban márciusban 5% mondta, hogy a gazdasági helyzet jó, de 11%, hogy egy év múlva jobb lesz, mint a kérdés idején. Lengyelországban 14%-ról 23%-ra nőtt azok aránya, akik javulást várnak. Magyarországon a legnagyobb a különbség a két adat között: 6% szerint volt jó a gazdaság helyzete 1999 márciusában, de 25% mondta, hogy egy év múlva jobb lesz.

Magyarországon kitűnik, hogy tendenciáját tekintve nincs jelentős változás 1999 márciusa és 2000 júniusa között, bár az ország helyzetének megítélése inkább növekvő tendenciát mutat, a saját anyagi helyzet értékelése pedig stagnálni látszik (8. ábra).

8. ábra Vélemények az állampolgárok saját anyagi és az ország gazdasági helyzetéről, jövőbeli kilátásokról Magyarországon – skálaátlagok, 1999 és 2000

Forrás: A TÁRKI Omnibusz-vizsgálatai 1999. márc. – 2000. jún.

Megjegyzés: Ötfokú skálán mért válaszok átlagai: 1 = nagyon rossz; 5 = nagyon jó.

A szubjektív megítélésben különbségek találhatók a különböző társadalmi csoportokba tartozók szerint. Jobbnak ítélik saját és országuk helyzetét, és optimistábban látják a jövőjüket: a legfiatalabbak (18–39 évesek), a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők, a legfelső jövedelmi ötödbe tartozók és a vezető beosztásúak, illetve az értelmiségiek (7. táblázat).

7. táblázat Vélemények az állampolgárok saját anyagi és az ország gazdasági helyzetéről, jövőbeli kilátásokról a különböző társadalmi csoportokban Magyarországon – skálaátlagok, 2000

	Saját anyagi helyzet	Saját kilátások	Az ország gazdasági helyzete	Az ország kilátása
18–39 évesek	2,77	2,98	2,59	3,00
Felsőfokú végzettségűek	3,09	2,98	2,84	3,14
Legfelső jövedelmi ötédbbe tartozók	3,03	2,90	2,72	3,10
Vezetők, értelmiségiek	3,03	2,93	2,74	3,06
Átlag	2,61	2,73	2,52	2,88

Megjegyzés: A válaszokat ötfokú skálán mérték, ahol 1 = nagyon rossz, 5 = nagyon jó.

Összefoglalás

A tanulmány a rendszerváltáshoz kapcsolódó véleményeket vizsgálta Csehország, Lengyelország és Magyarország esetében.

Az integrációs politikát, a NATO- és EU-csatlakozást, mindhárom vizsgált országban a többség támogatja, de a támogatottság mértéke Magyarországon a legmagasabb. A NATO-csatlakozással kapcsolatosan a csehek gondolják legkevésbé, hogy az biztonságot nyújt, illetve, hogy az országuk nemzetközi helyzetét erősíti. Lengyelországban és Csehországban inkább az EU szempontjából látják hasznosnak az Unióhoz való csatlakozást.

A piac és redistribúció megváltozott viszonyának következményeit több szempontból is körüljártuk. A munka-attitűdökben a csehek tűnnek a legoptimistábbnak. Mindhárom országban az állami szektor állásait látják biztonságosabbnak az emberek, míg Csehországot leszámítva, a magánszektorhoz a magasabb kereseteket kapcsolják a munkavállalók. Az oktatás színvonalával mindhárom országban elégedettek, de ez nem mondható el az oktatás mobilitási funkciójáról. Ezzel kapcsolatosan a magyarok a legborúlátóbbak, de mind Lengyelországban, mind Csehországban a helyzet romlását várják az emberek. A különböző jövedelmekhez kapcsolódó adók mértékét hasonlóan látják a három ország lakói: az alacsony és közepes jövedelműek adóját magasnak vélik, míg a magas jövedelműek adóját alacsonynak. A javak igazságos elosztásakor az egyenlőtlenségeket elfogadók többségben vannak, az egyenlőséget támogatók pedig kisebbségben, de nagy különbségek vannak az egyes országokban az ezek mögött húzódó elvek elfogadottságában.

Mindhárom ország polgárainak többsége úgy gondolja, hogy tíz évvel ezelőtt érdemes volt országuk akkori társadalmi rendszerét megváltoztatni, de ez a többség a magyarok esetében alig több mint a megkérdezettek felét, a csehekénél a megkérdezettek közel kétharmadát, a lengyeléknél a háromnegyedét jelenti. Ezzel szemben a demokráciával elégedettek mindhárom országban kisebbségben maradtak. Ami a jelenlegi anyagi és az ország gazdasági helyzetét, illetve a jövőbeli kilátásokat illeti, ezeket a magyarok és lengyelek rosszabbnak ítélik, mint a csehek, de amíg az előbbi két országban a helyzet javulását várják, addig Csehországban a megkérdezettek véleménye szerint a saját anyagi helyzetük romlani fog.

IRODALOM

- Csontos László–Kornai János–Tóth István György (1996): Az állampolgár, az adók és a jóléti rendszer reformja. Századvég 1996/2. 3–28. old.
- Ferge Zsuzsa (1994): Szabadság és biztonság. *Esély* 1994/5. 3–24. old.
- Gazsó Ferenc (1995): Kormányzás instabil társadalmi környezetben. In: Gombár–Hankiss–Lengyel–Várnai (szerk.) *Kérdőjelek: a magyar kormány 1994–1995.* 73–87. old.
- Halász Gábor–Lannert Judit (szerk.) (1998): *Jelentés a magyar közoktatásról, 1997.* Országos Közoktatási Intézet, Budapest.
- Örkény Antal (1997): *Hétköznapi igazsága.* Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Medgyesi Márton–Róbert Péter (1998a): A munka-attitűdök időbeli változása 1989–1997 között. TÁRKI Társadalompolitikai Tanulmányok 4. TÁRKI, Budapest.
- Medgyesi Márton–Róbert Péter (1998b): Munka-attitűdök: időbeli és nemzetközi összehasonlítás. In: Kolosi–Tóth–Vukovich (szerk.): *Társadalmi riport 1998.* TÁRKI, Budapest. 437–456. old.
- Róbert Péter (1996): Fogcsikorgatva: a megkeseredett rendszerváltás. Századvég 1996/2. 59–86. old.
- Róbert Péter–Nagy Ildikó (1998): Újraelosztó állam vagy öngondoskodó polgár? TÁRKI Társadalompolitikai Tanulmányok 8. TÁRKI, Budapest.
- Szelényi Iván–Manchin Róbert (1990): Szociálpolitika az államszocializmusban. In: Szelényi Iván: *Új osztály, állam, politika.* Európa Könyvkiadó, Budapest. 203–257. old.
- Szelényi Iván–Eric Kostello (1996): A piaci átmenet elmélete: vita és szintézis. *Szociológiai Szemle* 1996/2. 3–20. old.

Függelék

A tanulmányban felhasznált adatok a CEORG összehasonlító vizsgálat részét képezik. A Közép-Európai Közvéleménykutató Társulást (Central European Opinion Research Group, CEORG) három társadalom- és közvéleménykutatással foglalkozó intézet hozta létre: a cseh IVVM (Institut pro Výzkum Veřejného Mínení), a lengyel CBOS (Centrum Badania Opinii Społecznej), és a TÁRKI (Társadalomkutatási Intézet Rt.).

Az együttműködés során, 1999. január 1-je óta, minden hónapban azonosan megfogalmazott, rövid, négy-öt kérdésből álló blokkot kérdeznek le az intézetek, hogy nemzetközi összehasonlító adatokhoz jussunk. Az adatfelvételek Csehország és Lengyelország esetében 1000, Magyarország esetében 1500 fősek voltak. A tanulmányban a következő témaköröket dolgoztuk fel:

1. Vélemények az állampolgárok saját anyagi és az ország gazdasági helyzetéről, jövőbeli kilátásokról (1999. március, július, 2000. január);
2. A munkahely biztonsága és a fizetés színvonala az állami és a piaci szektorban (1999. április);
3. Az integrációs politika megítélése – csatlakozás az Európai Unióhoz (1999, 2000. május);
4. Az integrációs politika megítélése – csatlakozás a NATO-hoz (1999, 2000. február);
5. Vélemények az oktatás színvonaláról és az oktatási rendszer mobilitási funkciójának működéséről (1999. június);
6. Vélemények az adózással és az adóterhek megoszlásával kapcsolatban (1999. szeptember);
7. Vélemények a mai és a tíz évvel ezelőtti társadalmi-politikai rendszeréről (1999. október);
8. A visegrádi országok állampolgárainak a javak igazságos elosztásával kapcsolatos preferenciái (1999. november);
9. Vélemények a demokrácia működéséről (2000. április).